

Ontstaan en vroegste ontwikkeling der Nederlandse Pers

2008.09.18.00001

Van Gybland Oosterhoff

Manuscript in 15 pages on the Dutch press from the early beginning from "Van Couranten en Courantieren". Original size 340mmX210mm, Original title page is missing thus it is unknown who was the author. Scanned on HP5300C scanner at 150dpi. Converted from FrontPage to PDF. 16 pages. Water mark on the paper inscription "Atlanta Bank" and a mountain

Ontstaan en vroegste ontwikkeling der Nederlandse pers

"oft goede oft quaede nieuwmaeren, zy zijn my altijd welkoom, omdat ze leeren de wereldt kennen" -Hooft(1)

Waar en wanneer de eerste courant verscheen in de Westerse cultuurkring - wij laten China, dat op couranten uit de negen eeuw kan bogen, buiten beschouwing - is een vraagstuk, dat vele pennen en geesten in beweging heeft gezet. Er bestaat een levendige belangstelling voor, welke zich gemakkelijk laat verklaren.

Zij is niet alleen op rekening te stellen van de fascinerende bekoring, die van zeer oude couranten, waarin men de nieuwsstromen van eeuwen her als het ware gefixeerd ziet liggen, zo goed als van historische documenten uitgaat. En evenmin uitsluitend aan onvervalste historische speurzintoe te schrijven. Er werkt bij de jacht naar de alleroudste courant, waaraan menig amateur- en vakhistoricus zich met hartstocht overgeeft, nog een andere prikkel mede: nationaal gevoel, chauvinisme als men wil, dat zich gestreeld zou voelen als die courant eens in eigen vaderland verschenen zou blijken te zijn. De historische objectiviteit van het onderzoek wordt vertroebeld door impulsen uit een andere dan de wetenschappelijke sfeer.

Tegenwoordig treedt dit minder aan het licht dan vroeger toen de felle pennestrijd in de hand gewerkt werd door het ontbreken van een nauwkeurige begripsbepaling. Zo lang immers over het begrip "courant" geen consensus bestond, kon men het praedicaat "eerste courant" naar believen toekennen. Wat is dan eigenlijk een courant? Aan welke vereisten moet het object welks oud-Hollandse benaming "(lopende) tydinghen"(2) verdrongen werd door het in Frankrijk zelf in onbruik geraakte "courantes nouvelles", voldoen wil het wetenschappelijk-gezien als courant, kortweg: krant beschouwd worden?

De moderne dagbladkunde, enkele decennien geleden in Duitsland tot ontwikkeling gekomen, heeft hierop een langzamerhand vrij algemeen aanvaard antwoord gegeven. Om als krant aangemerkt te mogen worden, dient een publicatie regelmatig en voor ieder verkrijgbaar - wat in de praktijk wil zeggen: gedrukt - te verschijnen. Voorts behoort haar inhoud zich niet tot één gebeurtenis of bepaalde categorie feiten te beperken, doch universeel te zijn en bovendien actueel. Qua verschijningswijze: periodiek en publiek, qua inhoud: universeel en actueel. Al gelijken geschreven nieuwsbrieven, bestemd voor de kleine kring van kooplieden, staatslieden en geleerden, alsmede incidentele "vliegende blaadjes", aan een enkele belangrijke gebeurtenis gewijd, ook op kranten, ze waren er slechts voorlopers van en missen een of meer van hun essentiële kenmerken. De periodieke geschreven nieuwsbrief, universeel en actueel van inhoud, ging eerst in een krant over, toen hij gedrukt verscheen en door ieder zonder meer gekocht kon worden. Het nieuwspamflet, publiek en actueel, had geen universele inhoud en werd niet periodiek gepubliceerd. Zoals wij zullen zien, kunnen zich echter moeilijk in te delen grensgevallen voordoen.

Omstreeks 1600 begonnen hier en daar in Europa kranten in de wetenschappelijke zin des woords te verschijnen. Dat zij pas anderhalve eeuw na de uitvinding der losse drukletters hun intrede deden, was het gevolg van een samenstel van deels remmende, deels stimu-

(1) P.C.Hooft's Brieven(Leiden 1855-1857; 4 dln) dl III p. 342

(2) Hoogst twijfelachtig is de door R.van Sint-Jan ontwikkelde theorie, dat "lopende tydinghen" ook door lopers d.w.z. koeriers overgebrachte berichten zou kunnen betekenen, R.van Sint-Jan - Over oude nieuwstijdingen, in: Heb Boek XVII(1928) p. 112-114.

mulerende factoren, dat zich niet in enkele regels laat weergeven. Stimulerend werkeen o.m. de technische vooruitgang van de druk-kunst en de uitbreiding der postdiensten en als belangrijke sociale factor, de opkomst van de derde stand bij welke de nieuwe kranten aftrek konden vinden.

Men kan zeggen, dat in het begin der zeventiende eeuw de omstandigheden in West- en Midden-Europa gunstig waren voor het ontstaan van de krant. Dit proces is via een geleidelijke overgang uit de geschreven nieuwsbrief en het incidentele nieuwspamflet verlopen en heeft zich in meerdere landen ongeveer gelijktijdig afgespeeld.

Hoewel sommigen bepaalde kroniekachtige publicaties als de "Mesz-relationen" tot de kranten willen rekenen, wordt doorgaans aangenomen, dat twee in het Duitse Rijk verschenen periodieken, de Aviso en de Relation, als de oudste kranten moeten gelden. Van beide is een serie uit 1609 bewaard gebleven; wáár zij werden uitgegeven, vormt een in talloze artikelen en boeken behandeld strijdpunt, waarover het laatste woord nog niet gezegd is. Het is geenszins uitgesloten te achten, dat ergens nog oudere kranten verscho- len liggen en mettertijd aan het licht gebracht worden. In Frankrijk werd de eerste krant in 1631 gepubliceerd: Renaudot's Gazette de France, lange tijd ten onrechte als de eerste krant in Europa beschouwd. De door de Dertigjarige Oorlog opgeroepen nieuwshonger was er de oorzaak van, dat het Duitse Rijk omstreeks 1640 reeds meer dan dertig nieuwsbladen kende, alle slechts eenmaal per week verschijnend. Het eerste dagblad, de Leipziger Zeitung, dateert van 1660.

-0-

De Republiek der Zeven Provindiën, grote mogendheid, centrum van handel en verkeer, is bij de ontwikkeling van het perswezen niet achtergebleven, heeft daarbij zelfs - het zij zonder nationale hovaardij gezegd - een voorname rol gespeeld. Wat ancienniteit betreft, komt ons land op de tweede plaats na Duitsland, terwijl het Nederlandse "courantiërs" waren, die in de zeventiende eeuw de Engelsen en Fransen van kranten in hun eigen taal voorzagen. Richtten wij onze blik echter eerst even naar Antwerpen, waar in de jaren, dat in Amsterdam de eerste kranten werden uitgegeven, de drukker Abraham Verhoeven zich eveneens op nieuwsvoorziening toelegde.

Aan Verhoeven's publicaties laat zich de transformatie van het incidenteel verschijnend nieuwspamflet in een periodiek orgaan zeer goed vervolgen(3). Vanaf 1605 gaf hij met octrooi der Aarts-hertogen "vliegende blaadjes" uit, die geleidelijk een wat gevarieerder inhoud krijgen en min of meer regelmatig uitkomen. Het nummer van 19 April 1617 bevat de mededeling: "Men sal voordaan alle 8 oft 9 daghen den Leser precies laten weten 't principaelste wat datter gepasseert is in vremde Landen". Een vaste titel hebben ze dan nog niet, terwijl hun vorm - kleine brochures in quarto-formaat van acht bladzijden, een primitieve houtsnede op de voorpagina - nog duidelijk hun oorsprong verraad.

In 1620 begon Verhoeven zijn blaadjes te dateren - eerste maal: 27 Februari 1620 - en van een signatuur te voorzien, het volgend jaar ook van een doorlopende nummering. Vanaf 1629 dragen zij steeds dezelfde titel: "Wekelycke Tydinghe", hoewel er aan de wekelijksse periodiciteit ook daarna nog wel iets ontbrak. Van welk

---

(3) Een greep uit de overvloedige litteratuur: E.de Bom - Abraham Verhoeven en zijn "Nieuwe Tydinghen", in: Meded. Stedelijke Hoofd-Bibliotheek Antwerpen I(1928); Th.J.I.Arnold - Les Nieuwe Tydinghen d'Abraham Verhoeven, in: Bibliotheca Belgica 2e serie dl XXV (z.j.) p. V 244: 1 e.v.; F.Dahl - Nouvelles contributions à l'histoire des premiers journaux d'Anvers, in: La Chronique Graphique Maart '39(overdruk, Brussel 1939)

tijdstip af men de voortbrengselen van Verhoeven's pers als wezenlijke kranten kan beschouwen, is een vraag, die verschillend wordt beantwoord. Bij een strenge toepassing der criteria van universaliteit en periodiciteit, mag er ons inziens vóór 1620 feitelijk niet van kranten gesproken worden(4).

Voor wie de eer van de eerste krant in de Nederlandse taal gaarne aan de Zeven Provinciën gunt, is het oordeel over Verhoeven's werk van groot gewicht. Er is nl. uit 1610 een exemplaar van een Amsterdams "vliegend blaadje" bewaard gebleven, dat hoogstwaarschijnlijk regelmatig verscheen, terwijl het oudst bekende nummer van een Noord-Nederlandse krant van medio Juni 1618 dateert.

Van het bewuste nieuwspamflet is helaas slechts een enkel exemplaar gevonden(5). De uitgever, een zekere Gerrit van Breugel, deelt aan het slot mede: "Dit is het sekerste voor dees tijt, wat vorder passeren sal, wil ick U adviseren", een aankondiging, die - zeven jaar voordat Verhoeven een dergelijke mededeling deed - op periodiciteit kan wijzen. Er verschenen in deze jaren te Amsterdam evenals elders in de Republiek, vele nieuwspamfletten. De courantier Broer Jansz., die later een krant zou uitgeven, gaf b.v. in 1604 een Journael ofte Dach-register van 't principaelste in Vlaenderen gheschiet enz. in het licht en uit 1610 is er van hem een pamflet bewaard, dat over hetzelfde onderwerp handelt als dat van Van Breugel, t.w. de belegering van Gulik. Dat deze pamfletten soms met een zekere regelmaat, althans opeenvolgend, verschenen, betekent intussen volstrekt niet, dat zij voor kranten aangezien mogen worden; het ontbreekt hun aan de universaliteit van berichtgeving, die de reeds genoemde echte krant van medio Juni 1618 kenmerkt.

Deze krant heette "Courante uyt Italien, Duytslandt etc." en is in 1938 door Folke Dahl in een pak oude Nederlandse kranten te Stockholm ontdekt. Zij werd vermoedelijk uitgegeven door de courantier Caspar van Hilten.

Toen Fruin in 1863 zijn artikel "Over de oudste couranten in Nederland" publiceerde(6), kende hij geen oudere dan een nummer van 13 Maart 1623 van een andere krant uit Amsterdam: "Tydinghen uyt Verscheyde Quartieren" van Van Hilten's collega en concurrent Broer Jansz. Vier jaar later werd een krant uit 1621 gevonden. In 1880 is dit record opnieuw gebroken en wel door Sautijn Kluit, de eerste Nederlandse historicus, die zich grondig in de geschiedenis van onze pers verdiepte en wiens minutieuze artikelen helaas nog steeds niet gebundeld zijn. Hij ontdekte in het Britse Museum een Courante uyt Italien, Duytslandt etc. van 25 November 1619.

(4) Folke Dahl, de Zweedse pershistoricus, die zich bijzonder op de vroegste ontwikkeling der Nederlandse pers heeft toegelegd en als de beste kenner mag gelden, onthield zich in Nouvelles Contributions enz. van een oordeel. Onlangs gaf hij als zijn mening, dat Verhoeven's publicaties vóór 1620 niet tot de kranten gerekend dienen te worden, F. Dahl - Les premiers journaux en francais, in: F. Dahl e.a. - Les débuts de la presse française; nouveaux aperçus, Acta Bibliothecae Gotoburgensis dl VI(1951) p. 5. Dahl volgt hier Arnold o.c.; De Bom ging in zijn artikel tot 1615 terug, weer andere Belgen willen Verhoeven als de eerste uitgever van kranten - dus nog vóór de Aviso en de Relation van 1609 - huldigen.

(5) Gegevens hierover bij H. Overhoff - Wanneer verscheen de eerste krant? in: De Gids CXII 9(Sept. '49). De schrijver van dit artikel, waardevol vanwege het opgesomde feitenmateriaal, hanteert het begrip "krant" op onwetenschappelijke wijze en geeft zodoende een zeer verwarde voorstelling van zaken.

(6) R. Fruin - Over de oudste couranten in Nederland, in: Volksalmanak Maatsch. Nut Algemeen 1863, herdrukt in Ver. Ges. dl III.

Als dan De Bom in het begin dezer eeuw in Antwerpen een exemplaar van Broer Jansz.' krant, gedateerd 31 Augustus 1619, heeft gevonden, duurt het tot 1938 alvorens Folke Dahl een nog oudere krant opgraaft. Speurend in de Zweedse Nationale Bibliotheek vond hij een onopgemerkt gebleven verzameling van niet minder dan 1300 Nederlandse kranten van vóór 1665, waaronder er 139 van vóór 1626 waren. Een van hen is de Courante van medio Juni 1618. De uitzonderlijke betekenis van deze ontdekking wordt duidelijk, als men weet, dat voordien slechts acht exemplaren, ouder dan 1626, bekend waren.

Folke Dahl's vondst of liever, de voortreffelijke wijze waarop hij haar wetenschappelijk verwerkt heeft, droeg er sterk toe bij, dat de pers als object van wetenschappelijke bestudering in Nederland eindelijk de belangstelling heeft gekregen, die zij ten volle waard is. Het pionierswerk, door prof. Baschwitz in de dertiger jaren te Amsterdam en door de docenten Lievegoed en Van der Hout resp. te Leiden en Utrecht verricht, begint thans vrucht af te werpen. Uiteraard concentreert de persstudie zich aan de Zevende Faculteit te Amsterdam, waar in 1949 een Instituut voor Perswetenschap tot stand kwam, dat onder leiding staat van prof. Baschwitz(7). Aan de Leidse academie neemt Dr Schneider de plaats in van Lievegoed. Keren wij met de wens, dat Nederland zijn aanzienlijke achterstand op dit gebied spoedig moge inhalen, tot ons onderwerp terug.

De verschijningsdatum van het oudste exemplaar van de Courante uyt Italien, Duytslandt etc kan niet met volkomen zekerheid worden vastgesteld, omdat deze niet op de krant vermeld staat. Berichten uit Venetië zijn 1 Juni gedateerd, uit Keulen 11 Juni en uit 's-Gravenhage 13 Juni, zodat dit nummer omstreeks 15 Juni 1618 afgedrukt moet zijn. Het is zeer goed mogelijk, dat in de toekomst nog oudere exemplaren gevonden worden, van de Courante of de Tydinghen want andere kranten zijn er vóór 1619 vermoedelijk niet in de Republiek verschenen.

Als Hooft in de Warenar door Ryckert laat fulmineren tegen rijke vrouwtjes, die hun arme echtgenoten doen voelen wie het geld aanbracht, legt hij hem in de mond: "Tweemaal ter week leest me'r, van blat tot blat, de courante novellen uit de vier hoeken van de stat, getrouwelyk vergadert door secretaris Snap-al"(8). De Warenar werd in 1615 geschreven en twee jaar later gepubliceerd, zodat men in deze passage wel een indirect bewijs heeft willen zien voor het bestaan van kranten vóór 1619. Ook andere feiten, zo b.v. een resolutie van de Amsterdamse Kamer van de V.O.C. tegen het medenemen van een courant of ander stuk uit de kamer, zouden daar op wijzen(9). Zolang niet is aangetoond, dat het hier niet om geschreven nieuwsbrieven, doch om gedrukte kranten gaat, valt aan deze vermeende bewijzen weinig of geen waarde te hechten(10).

-0-

Het oudste exemplaar van een Nederlandse krant is dus de Courante uyt Italien, Duytslandt etc van circa 15 Juni 1618, van welke

(7) M.Schneider - Bij de stichting van een persinstituut en een persbibliotheek, in: De Gids CXII 11(Nov. '49)

(8) Warenar III,5

(9) In die trant o.a. het thans volkomen verouderde werk van R. van der Meulen - De Courant(Leiden z.j. 1885; 2 dln) dl I p. 20_{o.v.}

(10) M.Schneider - De Nederlandse krant; van "nieuwstydinghe" tot dagblad(Amsterdam 1943) p. 44; A.Stolp - De eerste couranten in Holland; bijdrage tot de geschiedenis der geschreven nieuwstijdingen(z.p. Haarlem 1938; diss. Amsterdam) p. 9-10.

uit dat jaar in totaal vijf nummers bekend zijn. In de twee bewaard gebleven nummers uit 1619 wordt vermeld, dat zij zijn "ghedruct 't Amsterdam by Joris Veseler aen de Zuyder Kerck in de Hope". Weer een jaar later treft men ook de naam van de uitgever aan: Caspar van Hilten. Dahl meent, dat hij de krant al vóór 1620 uitgaf - volstrekt zeker is dit niet(11). Caspar overleed in 1622 of 1623 en werd opgevolgd door zijn zoon Jan, die later ook het drukken in eigen hand nam en tot zijn dood in 1655 de Courante uyt Italien, Duytslandt etc bleef uitgeven.

Caspar van Hilten noemde zich "Courantier in 't Leger van den Prince van Oraigien", een functie, waarover zeer weinig bekend is, maar welke men wel als die van een soort oorlogsverslaggever mag zien, wiens taak het was wapenfeiten in "vliegende blaadjes" te vereeuwigen. Zijn concurrent Broer Jansz. had deze functie vroeger eveneens bekleed. Het oudste exemplaar van zijn krant, die anders dan Van Hilten's Courante pas in 1629 een vaste naam - Tydinghen uyt Verscheyde Quartieren - kreeg, dateert van 10 Februari 1619 en is "ghedruct tot Amsterdam by Broer Jansz out Courantier int Leger van syn Princel. Excellentie".

Deze courantier combineerde dus het drukken en uitgeven in zijn persoon, trad als directeur-hoofdredacteur op voor zover men bij deze kranten dan van redigeren mag spreken, en was een journalist, die een boeiende reportage wist te schrijven. Bekend is zijn Verhael van den doot des Advocats van Hollandt, Johan van Olden-Barnevelt, hoe hy op den 13. Mey 1619 in den Haghe onthooft is, alsoo ick 't selve ghesien hebbe. Dit nieuwspamflet is in meerderre exemplaren overgeleverd; blijkbaar hebben vele lezers, misschien ook toeschouwers, het bewaard ter herinnering aan het gruwelijk gebeuren op het Binnenhof(12). Broer Jansz. toont zich diep begaan met het einde van de grijze staatsman en schrijft in een bijna modern aandoende toon en stijl: "...trock selver syn Tabbert uyt, maeckte de knopen van syn wambuys haestelyck los, dat hy terstont van syn knecht liet uythalen. Sette selver een Mutsken op syn hooft, dat hy over syn oogen trock, hier sach ick dat syn handen beefden. Hy werdt van denselven knecht voor 't sant geleyt, daer hy terstont knielende, syn knecht hem 'tleste 't hemt van de schouderen dede. Het laetste ick hem hoorde spreken was op dusdaniger manieren: Heer, in Uwen handen bevele ick mynen Gheest. Terstont haelde den Beul van Utrecht het Sweert uyt en hieu hem metten eersten slach het hooft af soo dat de Justitie al ghedaen was smorghens voor half thienen". Dat dit verslag als afzonderlijk "vliegend blad" naast de krant werd uitgegeven, blijkt uit de aan het slot afgedrukte kennisgeving: "Wat voorders passeert sal ic U.E. toecomende Vrijdaghe in de Courante mede deelen".

Toen Broer Jansz. zijn krant in 1629 de vaste titel Tydinghen uyt Verscheyde Quartieren gaf, voerde hij tevens een doorlopende nummering in, wellicht in navolging van Jan van Hilten wiens Courante in datzelfde jaar met een nummer begon te verschijnen. Hij overleed omstreeks 1653. Ondanks ijverige nasporingen naar bijzon-

(11) F.Dahl - Dutch Corantos 1618-1650; a bibliography illustrated with facsimile reproductions of corantos printed 1618-1650 and an introductory essay on 17th century stop press news(z.p. Göteborg 1946) p. 34. In het artikel, waarin hij zijn vondt van 1938 voor het eerst uitvoerig beschreef, was Dahl van een ander gevoelen, F.Dahl - Amsterdam, earliest newspaper centre of Western Europe, in: Het Boek XXV(1938/39) p. 172.

(12) Dat de archivaris van het Instituut voor Perswetenschap dit pamflet nog in 1951 het oudste bewaardgebleven nummer van Broer Jansz.' krant noemde, moet een vergissing zijn; Dahl vond immers een nummer van 10 Februari 1619. D.H.Couvée - Van couranten en courantiers uit de zeventiende en achttiende eeuw(z.p. Augustus 1951; uitg. Het model voor de uitgever) p. 12

derheden uit het leven van de Van Hilten's en Broer Jansz. is over hen zeer weinig bekend. Te oordelen naar het commercieel succes, dat hun initiatief kennelijk had, moeten de eerste courantiërs in zekere welstand geleefd hebben, dit in tegenstelling tot de als armlastige gestorven Verhoeven.

Tegen het midden der zeventiende eeuw was de machtige koopmansstad, "West-Europa's eerste perscentrum", zoals Dahl haar noemt, reeds vele kranten rijk. Jan van Hilten gaf behalve zijn gewone krant, die 's-Zaterdags verscheen, later een voor-editie op Donderdag uit, geheel gevuld met nieuws uit Noord-Europa. Een ander blad, de Ordinarise Middel-weekse Courant verscheen elke Woensdag, terwijl Matthijs van Meininga - een ware persmagnaat voor zijn tijd - wekelijks met drie kranten uitkwam: de Europese Dinsdaeghse Courant, de Europese Donderdaeghe Courant en de Europese Saterdaegse Courant.

Waarom er in een stad als Amsterdam genoeg kopers te vinden waren voor nieuwsbladen, behoeft geen nadere toelichting. Maar verschenen er, zal men vragen, in andere belangrijke plaatsen van de Republiek geen kranten, b.v. in 's-Gravenhage, Hofstad en regeringscentrum, dat bovendien de post uit Engeland en het Zuiden eerder binnenkreeg dan Amsterdam?

Hoe pijnlijk ook voor het Haagse lokaal-patriotisme, de oudst bekende krant uit de Hofstad dateert van 1652(13). Vóór 1650 zijn er behalve in Amsterdam, waarschijnlijk alleen in Delft en .... Arnhem bladen gepubliceerd, beide zonder vaste titel. Het oudste nummer, dat tot nu toe gevonden werd van de Arnhemse krant, is van 17 Mei 1621 en geeft drukker noch plaats van verschijning aan. Uit het feit, dat het plaatselijk nieuws uit de Gelderse hoofdstad dezelfde dag in de krant is opgenomen, mag men echter concluderen, dat zij aldaar verscheen(14). De opmerkelijk vroege publicatie van een nieuwsblad in een zo kleine plaats moet verband houden met de postroute van Keulen naar de Republiek; deze liep over Arnhem, zodat men er het in Keulen samenvloeiende nieuws uit Centraal-Europa eerder ontving dan Holland. Van de in Delft verschijnende krant is het oudste door Dahl gevonden nummer van 10 Mei 1623(15). 's-Gravenhage kreeg zoals gezegd, eerst in 1652 een eigen krant. Naar de redenen, dat er juist in deze plaats klaarblijkelijk geen behoefte bestond aan een periodiek nieuwsblad, kan men slechts gissen. Misschien moet men er de sociale structuur van de Hofstad verantwoordelijk voor stellen - er was geen breed lezerspubliek als in Amsterdam, terwijl het Hof en de hoge colleges van staat over andere en betere informatiebronnen beschikten. De geschreven nieuwsbrieven, die ook elders toen er gedrukte kranten kwamen, niet terstond verdwenen zijn, konden zich hier lang handhaven, me-

(13) Gewoonlijk - zie b.v. Schneider - De Nederlandse krant p.55 - laat men de Haagse pers in 1656 beginnen met een weekblad van de Gentenaar De Macht. Er is o.i. geen bezwaar tegen om haar aanvang op 1652 te stellen toen de boekverkoper Johannes Rammazeyn "op de groote Zael in de Fortuyn" d.i. in zijn kraam in de Ridderzaal, een eigen wekelijks nieuwsblad begon te venten, W.P.Sautijn Kluit-De 's-Gravenhaagsche Courant, in: Meded. Maatsch. Ned. Letterkunde 1874/75 p. 5 e.v. Zie over Rammazeyn ook A.M.Ledeboer - De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland sedert de uitvinding van de boekdrukkunst tot den aanvang der negentiende eeuw (Deventer 1872) p. 172; in E.F.Kossmann - De boekverkopers, notarissen en cramers op het Binnenhof, Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel XII ('s-Gravenhage 1932) komt hij merkwaardigerwijs niet voor. Wij kunnen deze kwestie hier niet nader behandelen.

(14) Dahl - Amsterdam, earliest newspaper centre p. 192-194

(15) o.c. p. 190-191

de vanwege het vertrouwelijk karakter van hun berichten(16).

Enkele jaren later dan de Hofstad kreeg ook Haarlem een plaatselijk blad(17). Abraham Casteleyn, die totdien Jan van Hilten van nieuws voorzien had, richtte er in 1656 de Weeckelycke Courante van Europa op, acht jaar later in Opregte Haarlemse Courant omgedoopt. Het is dit orgaan, na de Tweede Wereldoorlog met een ander blad gecombineerd, dat met recht de oudste krant van Europa genoemd mag worden. Zijn laatste rivaal, de Munchen-Augsburger Abendzeitung, die haar oorsprong van de Aviso van 1609 afleidde, hield in 1935 op te bestaan; inmiddels is trouwens gebleken, dat de Aviso niet in Augsburg gepubliceerd werd, zoals men vroeger meende.

Na Amsterdam, Arnhem, Delft, 's-Gravenhage en Haarlem volgen dan nog alvorens de achttiende eeuw haar intrede doet, twee steden met een eigen nieuwsblad: Rotterdam in 1666 en Leiden in 1686.

-o-

Als men in de prachtige, door Folke Dahl verzorgde facsimile-uitgave der oudste Nederlandse kranten bladert, valt het onmiddellijk op, dat zij niet uit "vliegende blaadjes" zijn ontstaan, maar uit geschreven nieuwsbrieven. Het formaat - een tot 1621 meestal aan één zijde, daarna aan beide kanten bedrukt folio-vel - is groter dan dat der nieuwspamfletten en onder de titel begint meteen de over twee kolommen verdeelde tekst. De aan de volksfantasie appellerende prentjes, die de nieuwspamfletten gemakkelijker verkoopbaar moesten maken, ontbreken. De berichten zijn naar de plaats van herkomst gerangschikt met de oudste d.w.z. die uit de verst verwijderde nieuwscentra, voorop.

Aan opmaak en typografische verzorging besteedden de courantiers weinig zorg. Vrijwel de gehele tekst werd in dezelfde - Gothische en na 1700 Latijnse - letter gezet. Belangrijke berichten gaan zodoende schuil tussen nietig nieuws en springen niet naar voren, te meer omdat er geen "koppen" boven staan. Omstreeks 1625 ziet men de eerste advertenties verschijnen, aanvankelijk alleen van boekverkopers, weldra ook van andere particulieren en van de overheid, die van de pers gebruik ging maken om officiële bekendmakingen te publiceren. In 1634 b.v. plaatsten de kranten enkele ingezonden mededelingen over de oprichting van een Illustre School te Utrecht. Het relatief grote aantal advertenties en hun verscheidenheid: vraag-en-aanbod, personeel, veiliggen enz. is een verschijnsel, dat in de 17e-eeuwse pers van andere landen niet voorkomt.

Ondanks het in moderne ogen onaantrekkelijk uiterlijk der oudste kranten moet men niet al te gering denken over wat de Amsterdamse drukkers in hun primitieve drukkerijtjes wisten te presteren(18). Vel na vel moest met de hand op de vorm gelegd en afgedrukt worden. Neemt men aan, dat er op één pers 100 dubbelzijdige kranten vervaardigd konden worden, dan vergde een oplage van 400 exemplaren - Dahl's gissing, die ons aan de lage kant lijkt - dus vier uur onafgebroken werk(19). Jan van Hilten gebruikte daarom vanaf 1632 en misschien al eerder, twee handpersen, zoals uit het voorkomen van verschillende drukfouten in exemplaren van hetzelfde nummer blijkt. Deze courantier paste nog een ander technisch snuffje toe, dat in onze tijd als "stop press news" bekend staat. Als er

(16) Stolp - De eerste couranten p. 43, 62, 83

(17) W.P. Sautijn Kluit - De Haarlemsche Courant, in: Meded. Maats. Ned. Letterkunde 1872/73.

(18) Dahl - Dutch corantos p. 19 e.v.

(19) In o.c. p. 23 meende Dahl, dat er per uur slechts 50 kranten klaar konden komen. Een te lage schatting - men denke aan de nog in werking zijnde handpers in het Plantijn-museum. In zijn artikel On quoting newspapers, a problem and a solution, in: The journalism quarterly Dec. '48 (overdruk z.p.z.j.) n. 12 deelde hij mede, dat dit getal verdubbeld moest worden.

tijdens het afdrucken van de krant nog latere berichten binnenkwamen, liet hij deze snel zetten en "nam" ze om in modern krantenjargon te spreken, "mee" d.w.z. hij verwijderde het oude bericht uit de vorm en verving het door het nieuwe. Er bestaan derhalve van een en hetzelfde nummer soms twee edities met niet geheel gelijke inhoud. Ook van deze ontdekking komt de eer toe aan Dahl(20).

De kranten waren zuivere "journaux d'information", welk karakter onze pers de gehele 17e en 18e eeuw door behouden heeft totdat er omstreeks 1780 van de zijde der Patriotten politieke weekbladen begonnen te verschijnen. Hun inhoud bestond hoofdzakelijk uit buitenlands politiek en militair nieuws - aan de Dertigjarige Oorlog werd zeer veel ruimte besteed - en uit enig binnenlands nieuws, dat merendeels van officieuze aard was.

Zo leest men in het oudste exemplaar, Van Hilten's Courante van medio Juni 1618, dat een Moscovisch gezantschap de Staten om hulp tegen Polen verzoekt. Ook nieuws van de krijgsbedrijven in het eigen land: "Vvt het Velt-leger..." werd tamelijk veel gegeven. Voorts een enkel doodbericht: "Voorleden saterdach savonts op den 16. deses, is binnen Amsterdam overleden dien voortreffelycken Organist Meester Jan Pietersz. Sweelingh, weerdigh een Prince der Musijcken genoemt te worden..." (Broer Jansz.' Tydinghen 23 Oct. 1621). Een merkwaardig bewijs van hun voortvarendheid zijn de handelsberichten, die de courantiers ten behoeve van de kooplieden onder hun lezers plaatsten. Van ter hoogte van Zeeland gesignaleerde Oostinjevaarders werd af en toe de lading opgegeven, zodat men in Amsterdam vooruit kon weten wat er in aantocht was. Aldus o.a. in een krant uit 1622: "Cargasoen van 't Schip Leyden. Groote quantiteyt Peper, 200 Sockes Foly, 120 Balen Indigo, 30 Last Nagelen, 33 Dosyn Bossen Muscus, Pertije Noten".

Vanuit journalistiek oogpunt bezien, maakt de krant van Broer Jansz. naar onze persoonlijke, 20e-eeuwse smaak een iets betere indruk dan die van Van Hilten. In de tijd zelf schijnt men aan laatstgenoemde met het oog op haar grotere betrouwbaarheid de voorkeur te hebben gegeven. Hooft schreef tenminste in een brief van 25 Augustus 1631 aan Baek: "Myn swaegher Bartelot deedt my gister lezen de loopmaeren van Vezelaer, dien zy zeggen zinlijker te zijn als Broer, van U.E. gemeenlijk komende" (21). Met de "loopmaeren van Vezelaer" is natuurlijk de door Veseler gedrukte krant van Van Hilten bedoeld.

Naar berichten of beschouwingen over binnenlandse of stedelijke politiek zoekt men vergeefs. Er werd daarover heel weinig gepubliceerd. De regenten zagen liever geen bemoeienis van de gewone man met de staatszaken en wilden niet, dat hun beleid in de krant besproken werd. Van een wisselwerking tussen pers en publieke opinie was dan ook geen sprake. Fruin geeft een typisch staaltje: als er in 1628 en volgende jaren ernstige woelingen in Amsterdam plaats vinden, die de stadhouder in 1628 aanleiding geven om orde op zaken te komen stellen, volstaat de krant met een laconiek berichtje: "Op verleden Maendach is binnen dezer stad Amsterdam gecomen de doorluchtige Prince van Orangien, ende is gisteren morgen weder na 's-Gravenhage vertrocken" (22).

Dit brengt ons op de persvrijheid in de Republiek, een thema, waarover in latere tijd zekere begripsverwarring geheerst heeft.

---

(20) In een recent artikel opperde hij op grond van bepaalde aanwijzingen de mogelijkheid, dat Broer Jansz. dit procédé al in 1621 toepaste, F. Dahl - Amsterdam-cradle of English newspapers, in: The Library 5e serie dl IV 3 (Dec. '49) p. 170.

(21) Hooft's. Brieven dl II p. 198

(22) Fruin o.c. Ver. Ges. dl III p. 357

In staatsrechtelijk opzicht kende de Republiek geen drukpersvrijheid, in feite bestond zij echter wél. In de 19e eeuw hebben velen de feitelijke toestand als uitvloeisel gezien van een principiële houding der overheid, een zienswijze, die men o.m. aantreft in het Souverein Besluit van 24 Januari 1814 volgens hetwelk Censuur "ten eenenmale strijdig (is) met de liberale denkwijze, waarop elk regtgeaard Nederlander den hoogsten prijs stelt, en die steeds het Gouvernement dezer Landen heeft gekenschetst"(23). Er werden wel degelijk vele plakaten met beperkende en verbodsbepalingen uitgevaardigd, doch aan de andere kant zo zelden toegepast, dat de drukkers hier te lande in de praktijk inderdaad veel meer vrijheid genoten dan elders(24). De uitermate verbrokkelde soevereiniteit verhinderde een stringente toepassing, terwijl ongetwijfeld ook de gematigdheid van het volkskarakter een krachtige repressieve censuur in de weg stond. De onophoudelijke renovatie der plakaten is op zichzelf al een bewijs, dat de met hun tenuitvoerlegging belaste autoriteiten: de stedelijke magistratuur, er de hand mede lichtten. Een preventieve censuur is er nooit geweest, uitgezonderd voor theologische werken; tegen het einde der zestiende eeuw ondernomen pogingen om haar voor alle drukwerken in te voeren, hebben geen effect gesorteerd.

De plakaten waren niet speciaal tegen de nieuwsbladen gericht, maar - met de woorden van een plakkaat van 1618(25) - tegen "schandaleuse ende argerlijcke Boeckkens ende Liedekens, Refereynen, Nieuw-maren ende diergelijcke" in het algemeen(26). Herhaaldelijk verboden werden o.m. aanranding van de "Souverainiteyt van den Lande", aantasting van de "Hoocheyt, respect, faem, reputatie en goeden naem van Coningen, Republijcquen, Princen en Potentaten van de naburige Landen"(27), publicatie van geheime staatstukken(28), enz. enz.

Voor al de hier gedrukte Franse bladen, waarover aanstonds meer, maakten zich vaak aan belediging van buitenlandse staatshoofden schuldig, waartegen de Staten vergeefs trachtten op te treden. In zijn oorlogsverklaring van 1672 voerde de Zonnekoning de brutale toon van vlugschriften uit de Republiek als een van zijn motieven aan. In 1679 verboden de Staten van Holland de publicatie van alle Franse periodieken - het verbod had in het geheel geen uitwerking! - terwijl de courantiers nogmaals werden gelast "dat sy in hare Couranten niemandt van wat staet of conditie hy soude mogen zijn, in het particulier, noch oock eenige Collegien, Societeyten

---

(23) Staatsblad nr 17 van 1814

(24) Moderne inzichten: A. Diemer - Vrijheid van drukpers; eenige opmerkingen over haar staatsrechtelijke regeling, voornamelijk in Nederland (Rotterdam 1937; diss. V.U.) p. 37 e.v.; H.A.E. van Gelder - Vrijheid en onvrijheid in de Republiek; geschiedenis der vrijheid van drukpers en godsdienst van 1572 tot 1798, dl I Van 1572 tot 1619 (Haarlem 1947; dl II nog niet verschenen).

(25) Plakkaat der Staten van Holland d.d. 19 Juni 1618, Groot-Placaet-boek (ds-Gravenhage 1658-1797; 10 dln) dl I p. 451

(26) J.T. Bodel Nyenhuis - De wetgeving op drukpers en boekhandel in de Nederlanden tot in het begin der XIXe eeuw, Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel IV (Amsterdam 1892; vertaling Lat. diss. Leiden 1819)

(27) Zo b.v. plakkaat der Staten van Holland d.d. 17 Januari 1650, Groot-Placaet-boek dl I p. 455

(28) Zo b.v. plakkaat der S.G. d.d. 4 Januari 1651, o.c. dl I p. 466; de Staten van Holland vermaanden het Hof en de stadsbesturen o.m. op 4 September 1659 en 22 Maart 1661 tot ingrijpen bij overtredingen van dit plakkaat, o.c. dl III p. 520

of Professionen, het zij Geestelyck ofte Wereldtlyck, eenige de minste aanstoot komen te geven, op poene van daer over arbitralijcken ghecorrigeert te worden, soo als naer exigentie van saken bevonden sal worden te behooren"(29).

Een doeltreffender en eenvoudiger middel om de pers aan banden te leggen, paste de stedelijke overheid toe door de functie van courantier tot een min of meer officiële te maken. Heren Burge-meesteren van Amsterdam slaagden hierin volkomen. In den beginne was ieder er vrij om een krant uit te geven. Deze toestand duurde niet lang: in 1672 waren er vier officiële courantiers en tegen het einde dezer eeuw nog slechts één, omdat er bij hun overlijden geen nieuwe werden aangesteld. In 1702 maakten de Staten van Holland het drukken en verspreiden van kranten afhankelijk van de toestemming der stadsbesturen(30). Wie het tot stedelijk courantier bracht, moest de voor die tijd zeer aanzienlijke som van een paar duizend gulden betalen. Vanaf 1674 was bovendien het krantenpapier belast(31). Deze belasting, voortdurend verzaard en in de Franse Tijd door een zegelrecht vervangen, heeft zeer nadelig gewerkt op de ontwikkeling der pers. Zoals bekend, zijn de "vulle vingers van de Fiscus" pas in 1869 van de kranten verdwenen.

Tot een positieve perspolitiek als complement op hun negatieve beknutting zijn de autoriteiten nimmer overgegaan. Abraham Verhoeven gaf zijn eerste vlugschriften uit in opdracht van de Aarts-hertogen om hun roemrijke daden den volke kond te doen. Zijn allereerste nieuwspamflet van 1605 handelde over de afgeslagen aanval der Noordelijken op de Scheldestad; hij was een officieel propangadist. Richelieu schreef vele artikelen voor de Gazette de France. Ten onzent is de periodieke pers vrijwel nooit gebruikt om de publieke opinie te bewerken. De enkele maal, dat de overheid haar standpunt onder het volk wilde verspreiden, geschiedde dit in boek- of pamfletvorm.

Hooft las de kranten terdags, maar stond blijkens zijn brieven toch sceptisch tegenover het verschijnsel pers als zodanig. Karakteristiek voor de houding van vele regenten is wellicht de souvereine minachting, die Johan de Witt er voor aan de dag legde. Als Koenraad van Beuningen hem in 1670 vanuit Londen schrijft over misnoegen, dat het Engelse hof betoont naar aanleiding van uit de Republiek afkomstige pamfletten, vraagt de raadpensionaris hem nadere inlichtingen, "dewijl ick noyt eenige couranten off uitcomende boeckens en lese"(32).

-o-

De verhoudingsgewijs grote persvrijheid in de Zeven Provinciën was er de oorzaak van, dat hier in de 17e en 18e eeuw vele voor het buitenland bestemde periodieken gedrukt werden. De "Gazettes de Hollande", waarover Eugène Hatin in 1865 zijn standaardwerk in het licht gaf(33), waren echte opinie-bladen, merendeels door refugié's geredigeerd; ze vonden in geheel Europa hun weg en hadden een internationale lezerskring. De bekendste is de Nouvelles Extra-ordinaires de Divers Endroits, in 1690 te Leiden opgericht,

---

(29) Plakkaat d.d. 19 September 1679, o.c. dl III p. 526

(30) Plakkaat d.d. 9 December 1702, o.c. dl V p. 691

(31) W.P.Sautijn Kluit - Belasting op de newspapieren 1674-1869, in: Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel V(Amsterdam 1895).

(32) Brief van 26 September 1670; Brieven van De Witt, Werken Hist. Genootschap 3e serie nr 33(Amsterdam 1913) dl IV p. 88.

(33) E.Hatin - Les Gazettes de Hollande et la presse clandestine au XVIIe et XVIIIe siècles(Parijs 1865),

die later onder redactie van de Luzac's Europese vermaardheid kreeg De Gazette de Leyde was The Times van de achttiende eeuw.

De Gazettes de Hollande begonnen over het algemeen in de tweede helft van de zeventiende eeuw te verschijnen. Tientallen jaren eerder reeds werd een ander type Franse bladen in de Republiek gedrukt en naar Frankrijk uitgevoerd: nieuwsbladen welker inhoud uit een vrijwel letterlijke vertaling van de Nederlandse kranten bestond. Het oudste specimen hiervan, dat Hatin kende, was een exemplaar van de Nouvelles de Divers Quartiers van 1639, een Franse editie van Broer Jansz.' Tydinghen uyt Verscheyde Quartieren. Dahl vond in 1938 tussen de vroege Nederlandse kranten ook enkele nummers uit 1620 en 1621 van de Courante d'Italie et d'Almaigne, waarmede Caspar van Hilten, "Maitre des Courants du Camp du Prince d'Orange", op de Franse markt verscheen(34). In tegenstelling tot zijn Courante uyt Italien, Duytslandt etc werd deze met Latijnse letters gedrukt. Daar er toevallig een Hollandse krant van 18 September 1620 en een Franse van de 19e van dezelfde maand bewaard zijn gebleven, kon Dahl vaststellen, dat de Franse editie nagenoeg identiek was met de Hollandse.

Minstens tien jaren vóór Frankrijk in de Gazette de France een eigen krant bezat, werden daar dus uit Amsterdam afkomstige bladen gelezen. Behalve uit 1620 en 1621 zijn er van de Courante d'Italie et d'Almaigne in het geheel geen nummers gevonden. Hoe lang zij is blijven verschijnen, is dan ook niet na te vorsen. Waarschijnlijk heeft Caspar's zoon Jan haar tot zijn dood in 1655 uitgegeven. In het privilege, waarbij zijn opvolger Smient het recht kreeg Van Hilten's kranten over te nemen, wordt gesproken van de "Saturdagse Courante om de veertien dagen, midsgaders de Fransche Courant des Maendaghs wekelijk"(35).

Engeland was in het begin der zeventiende eeuw nog niet het klasieke land van de persvrijheid, integendeel, er bestond tot 1640 een zeer drukkende persbreidel. Dit moet de reden geweest zijn, dat de ondernemende Amsterdamse courantiers ook Engelse copieën van hun kranten maakten, die overzee afzet konden vinden.

In totaal zijn er uit de jaren 1620 en 1621 circa 25 verschillende nummers van dergelijke kranten ontdekt, waarvan er veertien gedrukt zijn door Veseler, die wij als drukker der Van Hilten's leerden kennen(36). Men zou verwachten Caspar van Hilten als uitgever vermeld te vinden, doch dit is niet het geval. Op enkele staat, dat zij "are to be soulede by Petrus Keerius, dvvelling in the Calverstreete". Deze Pieter van de Keere was een graveur van naam, die op jeugdige leeftijd in Engeland vertoefd had en klaarblijkelijk ook later nog relaties met dit land onderhield. Een vijftal van Veseler's kranten blijken vertalingen te zijn van Broer Jansz.' Tydinghen. Of er ook copieën van Caspar van Hilten's Courante bij zijn - wat waarschijnlijk is - kan niet worden vastgesteld, omdat geen enkel van de bewaard gebleven nummers van de Courante wat de verschijningsdatum betreft, met de Engelse kranten correspondeert. Van de copieën zijn er verder acht van Broer Jansz. zelf afkomstig, die zoals wij weten, drukker en uitgever tegelijk was. Merkwaardig is het, dat er in deze bladen in het

---

(34) Dahl - Amsterdam, earliest newspaper centre p. 194-197; Dahl - Dutch corantos p. 53-54; Dahl - Les premiers journaux en français.

(35) M.M.Kleerkooper en W.P.van Stockum - De boekhandel te Amsterdam, voornamelijk in de 17e eeuw, Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel X('s-Gravenhage 1914-1916; 2 dln) dl I p. 727. Zie ook Hatin - Gazettes de Hollande p. 138-139.

(36) L.Hanson - English newsbooks 1620-1641, in: The Library 4e serie dl XVIII 4(Maart'38); F.Dahl - Short-title catalogue of English corantos and newsbooks 1620-1642, in: The Library 4e serie dl XIX 1(Juni'38); F.Dahl - Amsterdam-cradle of English newspapers. Facsimile-uitgave: W.P.van Stockum - The first newspapers of England printed in Holland 1620-1621('s-Gravenhage 1914).

geheel geen berichten over Engeland voorkomen. De Amsterdamse drukkers lieten ze wijselijk weg om niet het risico te lopen, dat hun kranten geconfisceerd werden.

Terwijl Dahl meent, dat alle 25 nummers uit de Republiek afkomstig zijn, wordt dit door de Engelse geleerde Hanson betwijfeld. Hij gelooft, dat sommige ervan in Engeland gedrukt zijn en om de censuur te misleiden, van de plaatsaanduiding Amsterdam voorzien werden(37). Steun vindt dit vermoeden o.m. hierin, dat behalve Amsterdam in drie gevallen 's-Gravenhage en "Altmore" - Alkmaar? - als plaats van uitgave genoemd worden, waar in deze tijd zelfs geen Nederlandse kranten verschenen. Wij zijn geneigd Dahl's zienswijze tot de onze te maken, doch kunnen hier op deze ingewikkelde kwestie niet ingaan.

Het staat in ieder geval vast, dat Engelse drukkers in 1621 zelf nieuwsbladen gingen uitgeven voor welke Amsterdamse kranten de copy opleverden. Vaak staat dit er nadrukkelijk op vermeld: "translated out of the Low Dutch Copie" wat kennelijk tot aanbeveling voor de geloofwaardigheid van het nieuws moest strekken! Hun formaat was kleiner dan dat van de Engelse kranten uit Amsterdam, die evenals de Nederlandse edities als folio-bladen verschenen. Nicholas Bourne en Thomas Archer drukten "news-books", quarto-brochures van meerdere bladzijden, uiterlijk dus gelijkend op Verhoeven's "boecxkens" uit deze jaren. Gemakkelijk hadden deze drukkers het niet: in 1632 verbood de Sterrekamer alle kranten en eerst toen dit instituut tien jaar later was opgeheven, kregen zij meer armslag.

Of er na 1621 nog Engelse kranten uit de Zeven Provinciën werden ingevoerd, valt niet na te gaan. Men kent alleen uit 1633 een paar nieuwsbladen met Engelse tekst, die de indruk maken van in Amsterdam gedrukt te zijn. Ze dragen de signatuur I.H., door Dahl als Jan van Hilten uitgelegd. Misschien was het door de Sterrekamer opgelegde verschijningsverbod der autochthone Engelse bladen voor Van Hilten aanleiding het nog eens met een voor Engeland bestemde editie te proberen, waarbij hij zich ditmaal aan de smaak van het Engelse publiek aanpaste door zijn krant formaat en opmaak van een "news-book" te geven. Had hij succes? En hoe lang heeft hij de uitgave voortgezet? Wij weten het niet. Ook op deze vragen moet het onderzoek der in Engelse edities uitkomende Nederlandse nieuwsbladen, dat nog geenszins is afgesloten, het antwoord - hopenlijk voorlopig - schuldig blijven.

-o-

In 1700 waren er zeven plaatsen in de Noordelijke Nederlanden, waar een of meer kranten het licht zagen. Dit getal steeg in de loop der achttiende eeuw aanzienlijk. De kranten worden iets groter, verschijnen frequenter - in doorsnee driemaal per week - en krijgen, zoals o.m. uit de opname van familieberichten blijkt, een bredere lezerskring.

Deze kwantitatieve groei ging niet vergezeld van een kwalitatieve. Er zit in de kleurloze, zuiver informatieve, zich angstvallig van binnenlandse politiek onthoudende bladen weinig leven, gevolg van de aanhoudende overheidsbemoeiing en niet minder van de algemene gesteldheid van land en volk. Echte journalisten in de moderne zin des woords, als een Wilkes in Engeland, bezit het Nederland van de achttiende eeuw niet, op één uitzondering na:

---

(37) Hanson o.c. Mej. Stolp beweerde in haar hoger genoemde dissertatie p. 6 en stelling X abusievelijk, dat Hanson de Hollandse oorsprong van alle exemplaren bestreed. Vermoedelijk moet men het aan Hanson's artikel toeschrijven, dat het aandeel der Nederlandse drukkers zelden in Engelse populaire werken vermeld wordt. Zie b.v. D.Hudson - British journalists and newspapers(Londen 1945) en H.Herd - The march of journalism; the story of the British press from 1622 to the present day(Londen 1952).

de notoire pamflettist Jacob Campo Weyerman. Eerst na 1780 doet de partijstrijd politieke weekbladen ontstaan op welker voorbeeld nieuw opgerichte kranten - niet de reeds lang gevestigde - schuchter enige politieke toelichting beginnen te geven. De Bataafse Republiek brengt formeel persvrijheid, weldra beknot door repressie, krachtiger dan zij ooit vóór 1795 geweest was.

Het eerste dagblad van 1830, de pogingen der regering tot het creëren van officieuze organen, ~~in de~~ grondwet van 1848 vastgelegde vrijheid van meningsuiting - het valt alles buiten ons bestek. In 1869 verdwijnt met het dagbladzegel een rem, die de ontplooiing van de nieuwsbladen tegenhield. Onder invloed van de sociale, economische en politieke structuurveranderingen, die zich na 1870 in Nederland, eindelijk opgenomen in de vaart der volkeren, gaan voltrekken, groeit de pers uit tot een waardevol element in ons volksleven, waarin men veel van het typisch-eigens van staat en maatschappij terugvindt. De rijk geschakeerde dagbladpers van onze dagen bestaat voor het overgrote deel uit "journaux d'opinion", deels partijbladen, deels onafhankelijk, technisch en redactioneel goed verzorgd, degelijk en betrouwbaar, wars van sensatie.

De mede door Nederlandse courantiers in het leven geroepen "koningin der aarde" is hier te lande (alsnog) weinig vatbaar voor de kwalen, die haar elders tot een zo verderfelijk handlangster van de naar massa-vorming en -beheersing drijvende machten maken, dat zich licht een minder euphemistische titel opdringt. Hopen wij, dat de 20e-eeuwse nazaten van de Courante uyt Italien, Duytslandt etc en van de Tydinghen uyt Verscheide Quartieren hun gunstig karakter nog lang zullen behouden. Sterk door de innerlijke kracht en de integriteit, waaraan het hun ook in de toekomst niet zal ontbreken, en - tweede onmisbare voorwaarde - gespaard voor de gevaren van buiten-af, die in de ontwikkeling van tijdgeest en internationale constellatie dreigend besloten liggen.

-o-

Erratum p. 8: Bij het typen is op de aangegeven plaats de volgende alinea weggevallen:

Lange reportages en artikelen treft men slechts zelden aan. Een verhaal als "Hoe de Crooninge den 4. deses in Frage geschiet is", waarmede Broer Jansz. in zijn krant van 22 November 1619 een gehele bladzijde vulde, vormt een uitzondering, merkwaardig ook om de "kop", die er boven staat. Dergelijke beschrijvingen van tot de verbeelding sprekende gebeurtenissen, die in de krant vanwege hun lengte eigenlijk geen plaats konden vinden of waarvoor bijzondere belangstelling te verwachten was, werden ook na 1620 als afzonderlijk nieuwspamflet uitgegeven. Als Van Hilten zeer actuele berichten ontvangen had met welker publicatie hij niet tot de verschijningsdag van zijn gewone editie wilde wachten, liet hij bovendien een enkele maal een Courante extra-ordinary bij wijze van extra-editie verschijnen.

-oOo-

L i t t e r a t u u r

Met dit opstel werd beoogd in een ietwat gedrongen vorm, opgelegd door de gestelde omvang, een overzicht te geven van de huidige stand der kennis omtrent de oudste Nederlandse kranten. Hoewel getracht is alle aspecten, zij het zeer in 't kort, althans even te belichten, konden wij nergens in een bredere behandeling treden. In verband hiermede zijn in de noten alleen die werken aangevoerd, welke vanwege rijkdom aan gegevens als essentieel mogen gelden dan wel karakteristiek zijn voor bepaalde opvattingen en zienswijzen. Naar een enigermate volledige bibliografie is dus niet gestreefd. Bij sommige, niet rechtstreeks op het onderwerp betrekking hebbende punten als b.v. de wetenschappelijke omschrijving van het begrip "krant" moest een opgave van litteratuur zelfs geheel achterwege blijven teneinde de tekst niet met een te zwaar noten-apparaat te belasten. Vermeld in de noten werden:

P.C.Hoof't's Brieven. Leiden 1855-1857. 4 dln.

Brieven van Johan de Witt. Werken Hist. Genootschap 3e serie nr 33. Amsterdam 1913. 4 dln.

F.Dahl - Dutch Corantos 1618-1650; a bibliography illustrated with facsimile reproductions of corantos printed 1618-1650 and an introductory essay on 17th century stop press news. z.p. (Göteborg) 1946.

Groot Placaet-boek. 's-Gravenhage 1658-1797. 10 dln.

W.P.van Stockum - The first newspapers of England printed in Holland. 's-Gravenhage 1914.

J.T.Bodel Nyenhuis - De wetgeving op drukpers en boekhandel in de Nederlanden tot in het begin der XIXe eeuw. Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel IV. Amsterdam 1892. Vertaling van Lat.diss. Leiden 1819.

D.H.Couvée - Van couranten en courantiers uit de zeventiende en achttiende eeuw. z.p. Augustus 1951. Uitg. Het model voor de uitgever.

F.Dahl e.a. - Les débuts de la presse française; nouveaux aperçus. Acta Bibliothecae Gotoburgensis dl VI. Göteborg 1951.

A.Diemer - Vrijheid van drukpers; eenige opmerkingen over haar staatsrechtelijke regeling, voornamelijk in Nederland. Rotterdam 1937. Diss. V.U.

H.A.E.van Gelder - Vrijheid en onvrijheid in de Republiek; geschiedenis van vrijheid van drukpers en godsdienst van 1572 tot 1798. dl I Van 1572 tot 1619. Haarlem 1947. Dl II nog niet verschenen.

E.Hatin - Les Gazettes de Hollande et la presse clandestine au XVIIe et XVIIIe siècles. Parijs 1865.

H.Herd - The march of journalism; the story of the British press from 1622 to the present day. Londen 1952.

D.Hudson - British journalists and newspapers. Londen 1945.

M.M.Kleerkooper en W.P.van Stockum - De boekhandel te Amsterdam, voornamelijk in de 17e eeuw. Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel X. 's-Gravenhage 1914-1916. 2 dln.

E.F.Kossmann - De boekverkopers, notarissen en cramers op het Binnenhof. Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel XII. 's-Gravenhage 1932.

A.M.Ledeboer - De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland sedert de uitvinding van de boekdrukkunst tot den aanvang der negentiende eeuw. Deventer 1872.

- R.van der Meulen - De Courant. Leiden z.j.(1885). 2 dln.
- M.Schneider - De Nederlandse krant; van "nieuwstydinghe" tot dagblad. Amsterdam 1943.
- A.Stolp - De eerste couranten in Holland; bijdrage tot de geschiedenis der geschreven nieuwstijdingen. z.p.(Haarlem) 1938. Diss. Amsterdam.
-
- Th.J.I.Arnold - Les Nieuwe Tydinghen d'Abraham Verhoeven. Bibliotheca Belgica 2e serie dl XXV. Gent z.j.
- E.de Bom - Abraham Verhoeven en zijn "Nieuwe Tydinghen". Meded. Stedelijke Hoofdbibliotheek Antwerpen I(1928).
- F.Dahl - Amsterdam-cradle of English newspapers. The Library 5e serie dl IV 3(Dec.'49).
- F.Dahl - Amsterdam, earliest newspaper centre of Western Europe. Het Boek XXV(1938/39).
- F.Dahl - Short-title catalogue of English corantos and newsbooks 1620-1642. The Library 4e serie dl XIX 1(Juni'38).
- F.Dahl - Nouvelles contributions à l'histoire des premiers journaux d'Anvers. La Chronique Graphique Maart'39, overdruk Brussel 1939.
- F.Dahl - On quoting newspapers; a problem and a solution. The journalism quarterly Dec.'48, overdruk z.j.z.p.
- R.Fruin - Over de oudste couranten in Nederland. Volksalmanak Maatsch. Nut Algemeen 1863. Ver. Ges. dl III.
- L.Hanson - English Newsbooks 1620-1641. The Library 4e serie dl XVIII 4(Maart'38);
- H.Overhoff - Wanneer verscheen de eerste krant? De Gids CXII 9 (Sept.'49).
- W.P.Sautijn Kluit - Belasting op de newspaperpapieren 1674-1869. Bijdr. geschied. Ned. Boekhandel V. Amsterdam 1895.
- W.P.Sautijn Kluit - De 's-Gravenhaagsche Courant. Meded. Maatsch. Ned. Letterkunde 1874/75.
- W.P.Sautijn Kluit - De Haarlemsche Courant. Meded. Maatsch. Ned. Letterkunde 1872/73.
- M.Schneider - Bij de stichting van een persinstituut en een persbibliotheek. De Gids CXII 11(Nov.'49)
- R.van Sint-Jan - Over oude nieuwstijdingen. Het Boek XVII(1928).